

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МОДЕРНІ ЗМІНИ ЧИ СИМУЛЯКРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕЛІТІ ЗА УМОВ ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ?

Конструкція політичного простору сучасності помітно відрізняється від попередніх століть, зокрема, тим, що на політичній арені кожної держави виокремились нові впливові політичні актори, елітарні страти «нового покоління», діяльність яких визначає провідні тенденції розвитку своїх країн. Отже, сакраментальне питання: *Ким реально здійснюється влада – народом, лідером або елітою?* – безперечно й нині не втрачає своєї значущості для розуміння логіки соціально-політичних процесів.

В елітській парадигмі проблема соціальної нерівності у структурі суспільства розглядається специфічним чином – через наявність, потенціали впливу і роль елітарних груп, у тому числі – як їх здатність до утримання та легітимації політичної влади. Синтезуючи більшість класичних наукових трактувань щодо сутності «еліти», її можна визначити як досить вузьке і закрите коло людей з відносно постійним і кількісно обмеженим складом, котре об'єднано міцними внутрішніми зв'язками та має очевидні переваги (статуси, досягнення, матеріальні ресурси, впливи, привілеї тощо) відносно соціального оточення [3, с. 549–550]. Потенціал вищої соціальної верстви – еліти влади – консолідовано містить найпотужніші матеріальні ресурси, кошти, адміністративні повноваження і прерогативи, медіа-джерела і засоби трансляції інформації, техніко-організаційний ресурс, ідеологічні та юридичні механізми тощо.

Відомий елітист П. Бірнбаум у теорії «самовідновлення пануючого класу» на прикладі Франції ціннісно характеризує структуру сучасного соціуму. Основою його структурації виступають соціокультурні фактори і механізми, що істотно впливають на динаміку, склад і «ролі» в еліті: слабкий вертикальний та помітний горизонтальний рух її членів; «заслужократія», «спадкоємці», «стипендіати» і т. ін. Бірнбаум фіксує наявність добре згуртованого керівного класу, який ідентифікується з елітою; виокремлює в ньому «керівні фракції» та «невпливові фракції» (представники інтелектуальних і ліберальних професій). Формування істеблішменту «нової епохи» пов'язує з трьома етапами взаємодії політичної та економічної еліти – роз'єднання, взаємопроникнення та злиття, коли здійснюється інтеграція інтересів та координація дій парламентської, політико-адміністративної та економічної еліти.

Новітнє бачення структуризації верхівки соціуму, здійснене в кінці ХХ ст., належить Р. Далю і Р. Арону (плуралізм еліт). Зокрема, Р. Даль оцінює три типи управлінських рішень, які приймає еліта, щоб порівняти наміри та ефективність отриманих результатів [2, с. 193–194]. Це дозволило висвітлити історичний шлях транзиту еліт від *абсолютної олігархії* до *функціональної поліархії*: він пролягає через епоху влади «патрициїв» (номенклатурного істеблішменту), добу «підприємців» аж до періоду влади «екс-плебеїв» – ця траєкторія зміни еліт властива і Україні. Функціонування поліархії вимагає наявності плуралізму еліт (політичної, економічної, адміністративної, духовної, інформаційної, профспілкової та ін.), які мають власні резерви досягнення влади, конкурують, розподіляють сфери впливу, інколи консолідуються [4, с. 132–133]. Поліархічному типу влади притаманні більш прогресивні риси розсіяної нерівності, таким чином з'являється новий ресурс влади еліти, зміст якого – не багатство або соціальний статус, а «соціальний капітал» – авторитет, суспільна популярність і репутація, що потребує громадської легітимації.

Серед громадян України за умов зростання соціальної нерівності утвердилась думка, що правляча еліта – це група людей, яка стоїть на вищому щаблі суспільної ієрархії, посідає престижні позиції в державі та здатна реально впливати на якість життя людей і процес розподілу вагомих для суспільства ресурсів. Утім якості української політичної еліти, особливо «еліти влади» – її політична культура, ступінь цілісності, професіоналізм і успішність, націленість на представництво і захист громадських інтересів – поки що не оцінюються соціумом як досконалі.

Завдяки еволюційному характеру переходу України до нової політико-економічної системи на початку 90-х рр. ХХ ст. її еліта в головному зберегла свої статуси, владні повноваження і привілеї, зробила їх об'єктом корпоративної політичної наступності, поступово конвертувала у власність та багатство. Насамперед мова йде про колишню партійно-комсомольську номенклатуру, господарсько-управлінську еліту та частину державної бюрократії. Регіональні ж політичні еліти із середини 1990-х рр. стали якісно оновлюватися за кадровим складом (завдяки суверенізації та наслідкам подій Майдану 2004 і 2013 рр.), збільшивши свій обсяг і вплив у системі державно-політичної влади.

Цілком переконують аналітики, які вважають: в українській еліті склався феномен «гібридного типу політичної людини», чії ідейно-політичні орієнтації є суперечливими і розмитими (симулякри), а політичні переваги змінюються залежно від політичної кон'юнктури. Політична соціологія дозволяє виокремити декілька «ідеальних» груп усередині еліти, які характеризують вищий клас України, але розрізняються за політичними орієнтаціями і є схожими за соціальними ознаками (походження, освіта, професія, тип кар'єри):

– *індустріалісти* – елітна група управлінців, усе життя яких було пов'язане з крупним виробництвом (зазвичай це вихідці з «червоного директорату» індустріальної промисловості); їм притаманні поміркованість в оцінці ринково-економічних і політичних ситуацій, збереження певною мірою пострадянського стереотипу управління. Сповідуючи в політичному аспекті модернізацію країни стриманими темпами, вони об'єднували у своїх лавах тих, кого можна назвати «прагматиками-індустріалістами». Проте на сьогодні представники цієї еліти майже зникли в політичному просторі України;

– *постіндустріалісти* – молоді, динамічніші (що мають ґрунтовну освіту) представники правлячої еліти, часто пов'язані в минулому із бізнесом. Їхнє кредо – прискорена модернізація країни за зразком «вестернізації». Це технократи і мерітократи, наділені волею до влади, неабиякою амбіційністю та особистими здібностями, що дає їм змогу успішно просуватися ієрархічними сходами. Дана група неоднорідна: вміщує тих, хто безпосередньо бере участь у політиці й управлінні державою, і тих, хто зробив успішну кар'єру в бізнесі (так звані «нові ділки»), що за економічними і політичними орієнтаціями є близькими або лобістами основної групи «постіндустріалістів»;

– *традиціоналісти* – політики національно-патріотичного спектра, які дотримуються як ортодоксально-охоронних поглядів (ідейні фанатики), так і помірно-модифікаційних (центристи). Представники цієї елітної групи суворо зберігають прихильність ідеологемі національної ідентичності й національного протекціонізму, позиціонують себе демократами або солідаристами (без старих догм), принципово виступають за посилення суверенності й неподільності України та гуманізацію суспільного життя;

– *державники* – певна частка вищого політичного істеблішменту України. Дана елітарна група має умовні межі, бо ідею державності не відкидає нині жодна з політичних партій. Проте орієнтація на сильну державу, владу «твердої руки», примат держави над особистістю є домінантною в системі їхніх політичних поглядів. Спільне гасло цих політичних діячів – турбота (щира або ж показна) про захист соціальних і національних інтересів України;

– *популісти*. Незважаючи на те, що в Україні має місце схильність багатьох публічних політиків до необґрунтованої демагогії, доцільно виділити особливу групу «популістів» в еліті, які, по суті, безсоромно завойовують симпатії мас шляхом нереальних чи дешевих обіцянок. Від інших їх відрізняє цілковитий цинізм, екстравагантність, особливий «талант» пристосування до політичної та економічної кон'юнктури, навіть здатність до екстремістських гасел заради підняття свого рейтингу;

– *євроінтегратори* – нова, молода когорта в політичній еліті, що виокремилась на ґрунті «Революції гідності» та постреволюційного періоду. Їхня сучасна освіта (часто в західних університетах), проєвропейські погляди

і цінності сприяють набуттю симпатій молодого електорату і сходженню до нової еліти влади. Частина з них робить партійну кар'єру і підіймається на хвилі внутрішньопартійної боротьби; інші – розпочали успішну професійну або бізнес-кар'єру та висувуються як визнані лідери громадянського суспільства, здобувши значний «соціальний капітал».

Отже, якщо еліта влади в Україні прагне бути демократичною і відповідати сучасним етико-функціональним вимогам до політичного керівництва, їй не слід уникати конкурентності, громадської легітимації, здійснювати рекрутування за відкритою «антрепренерською системою» і не допускати перетворення в номенклатуру.

Елітарність влади в сучасних суспільствах є реальністю, та її можливо послабити шляхом розвитку громадського самоврядування (як місцевого, так і галузевого), його форм, обсягу та повноважень [1, с. 217–247]. Політична практика показує, що процес розподілу і реалізації влади навіть у розвинених демократіях зовсім не гарантує рівноправної участі всіх громадян. Але природна соціальна нерівність не має породжувати політичну нерівноправність, яка встановлює обмеження щодо участі громадян у реалізації влади; це може реально знецінити етичні максими демократії до рівня політичних ілюзій.

Убачається недоцільним, а може, і практично нереальним ставити за сучасних умов завдання щодо викорінення еліти як такої. Для демократичної держави первісне значення має не стільки боротьба з елітарністю, скільки пошук шляхів формування корисної, найрезультативнішої для суспільства політичної еліти, забезпечення міри її соціального представництва у владі, якісного оновлення та своєчасної ротації, запобігання процесам олігархізації, відчуження від мас і перетворення на замкнену (автаркічну) касту. З цього приводу французький політолог М. Дюверже радив замінити демократичне гасло «управління народом за допомогою народу» іншою формулою – «управління народом за допомогою еліти, що вийшла з народу».

Таким чином, у сучасному громадянському суспільстві та демократичній правовій державі відмінності між елітою та масами мають бути досить умовними. В епоху ж геополітичного поширення суспільно-демократичних практик та ініціатив (що є антиподом елітаризму) ренесанс ідей соціальної справедливості та правової рівності, соціал-демократичні цінності все більше потребують наукового захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г.Ю. Васильєв, В.Д. Воднік, О.В. Волянська та ін. ; за ред. М.П. Требіна. – Х. : Право, 2013. – 536 с.

2. Історія політичної думки : навч. енцикл. слов.-довід. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2014. – 766 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
4. Політологія : підручник / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, І. О. Поліщук та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2013. – 416 с.

О. В. Зінченко, доктор історичних наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРИЧИНИ ВІДСУТНОСТІ Й ОЗНАКИ СХОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ СПРАВЖНІХ ЕЛІТ

Величезна проблема у трагічній історії України полягає у відсутності в ній справжньої еліти, без якої суспільство є немислимим і нежиттєздатним. Справжня еліта – це верхівка суспільства, яка усвідомлює сьогоденні і майбутні, перспективні проблеми розвитку суспільства та держави, володіє важелями їх вирішення, теоретично озброює суспільство й практично організовує його в поступальному русі [2, с. 549–551]. До того ж справжня еліта – це частина суспільства, яка ставить громадські інтереси вище за власні. Такою вона може стати лише за умови, що її інтереси збігаються з інтересами суспільства і держави або хоча б їм не суперечать. В Україні її давно не було і немає. У ній була і є «еліта», яка лише визискує народ і, на відміну від справжньої, є паразитуючою, а отже, і гальмуючою його розвиток. Постає запитання: чому? Так склалося історично. Управляли нами нормани, татари, литовці, поляки, московіти, комуністи. За таких умов українська верхівка завжди пристосовувалась до вимог іноземних правителів і допомагала їм висмоктувати соки із народу.

Розпочалось це з панування Польщі. Під Польщею православні дворяни не могли претендувати на кар'єрне просування наверх і більшість української шляхти зробила свій вибір на користь католицизму і ополячення. Утрата природної еліти набула епохального значення для всієї подальшої історії України. Ополячення українського дворянства обернулось втратою українським народом його патріотичної верхівки, серйозність наслідків чого важко переоцінити. Із втратою власного дворянства українці втратили і можливість отримати нормальний політичний устрій. Зник шар спадкової еліти, здатної висувати чіткі загальнонаціональні завдання в політиці, економіці, культурі, освіті, мудро й бережливо піклуватись про церкву, одухотворяти народне життя світлом розуму, спадковості та культурної організації. Усе це перетво-